

**O'QUVCHILARDA CHET TILINI O'RGATISHNING IJTIMOIIY
PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

*Urazbaeva Dilnoza Ruzimbaevna
Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti*

ANNOTATSIYA. Maqolada yuqori sinf o'quvchilari psixologik xususiyatlarining qisqacha tavsifi berilgan, yuqori sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlarining chet tili fanini o'rganishga ta'siri ko'rsatilgan. Chet tilini o'rganish uchun motivatsiyani oshirish bo'yicha ma'lum yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: katta maktab yoshi, (yuqori sinf o'quvchilari) motivatsiya, ilk o'spirin davri, psixologiyasi, yuqori sinf o'quvchisi, kasbiy faoliyat, chet tili, usullar, chet tili zaruriyati.

**СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ
ЯЗЫКУ**

*Уразбаева Дильноза Рузимбаевна
Докторант Самаркандского государственного института иностранных
языков*

АННОТАЦИЯ. В статье дана краткая характеристика психологических особенностей старшеклассников, показано влияние психологических особенностей старшеклассников на изучение иностранного языка. Даны рекомендации по повышению мотивации к изучению иностранного языка с учетом определенных данного возраста психологических особенностей.

Ключевые слова: старший школьный возраст, мотивация, ранняя подростковая психология, старшеклассник, профессиональная деятельность и иностранный язык.

**SOCIO-PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF
STUDENTS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE**

*Urazbaeva Dilnoza Ruzimbaevna
Doctoral student of the Samarkand State Institute of Foreign Languages*

ABSTRACT. The article gives a brief description of the psychological characteristics of high school students, the impact of psychological characteristics of high school students on learning a foreign language. Recommendations for increasing motivation to learn a foreign language are given, including certain psychological characteristics the period of early adolescence.

Key words: high school age, motivation, early adolescent psychology, high school student, professional activity and foreign language.

Yuqori sinflarda bolalar shaxs bo'lib, jamoa bo'lib shakllanadi. Ayni o'sha paytda ularni o'zlarini o'rgangan muhitdan ajratib qo'ymaslik kerak. Bu yoshlarning ruhiyatiga, davomatiga, oxir-oqibatda ta'lim-tarbiyasiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shu bois ta'lim jarayonining usluksizligini ta'minlash, o'quv dasturlarini takomillashtirish zarur.

Shavkat Mirziyoyev

KIRISH. Bugungi kunda chet tillari professional faoliyat uchun zarur bo'lgan maktab darslari ro'yxatida o'z o'rnini mustahkam egalladi va o'z faoliyat sohasi bo'yicha chet tilini yetarli darajada bilmaydigan zamonaviy muvaffaqiyatli mutaxassisni tasavvur qila olmaymiz va chet tili nafaqat turli madaniyatlar o'rtasidagi mulohot vositasi, balki atrofimizdagi dunyoni xilma-xilligi bilan tushunish vositasidir. Hozirda chet tilini o'rganish har qanday shaxsning keyingi kasbiy faoliyatida asosiy rol o'ynashi mumkin bo'lgan bosqichdir. Biroq, fanning muhimligiga qaramay, afsuski, umumta'lim maktablari yuqori sinf o'quvchilari orasida chet tilini o'rganish uchun motivatsiya darajasining pasayishi o'qituvchi oldida savol tug'diradi: O'quvchilarning

chet tilini o'zlashtirishda muvaffaqiyatga erishishiga nima to'sqinlik qiladi, nega uni o'rganishga bo'lgan motivatsiya pasayadi? Ko'pchilik til o'rganishning boshlang'ich va oraliq bosqichlarida ancha yaxshi yutuqlarni ko'rsatadi. Buning sababi ko'pchilik o'qituvchilar tomonidan yoshning murakkabligini va ushbu yoshdagi guruhlarda chet tilini o'qitish usullari, texnologiyalari va yondashuvlarini tanlashda asosiy bo'lgan psixologik xususiyatlarni hisobga olinmaganligini taxmin qilishimiz mumkin.

ASOSIY QISM. Ilk o'spirinlik davri, 15 dan 18 yoshgacha bo'lgan taraqqiyot davrini o'z ichiga oladi va uning katta qismi umumta'lim maktabning yuqori sinflariga to'g'ri keladi va shaxsni shakllantirish jarayonida juda muhim o'rin tutadi. Bu yoshda insonning jismoniy kamoloti tugallanadi, uning dunyoqarashining asosiy xususiyatlari shakllanadi, birinchi mustaqil, kattalarning o'zini o'zi belgilashi- kasb tanlashga tayyorlanadi va amalga oshiriladi.

Yuqori sinf o'quvchilarining bilish jarayonlari har xil nuqtai nazarlarni tahlil etishga va bunga o'z munosabatlarini bildirishga yordam bera oladi. Bu yoshdagi o'spirinlar atrofidagi turli voqea-hodisalardagi haqiqatni bilishga intiladi. Ularni tayyor yechimlar, ma'lumotlar emas, balki shu yechim va ma'lumotlarni o'zlar mulohaza yurguzib, qidirish jarayonining o'zi ko'proq qiziqtiradi. Bu borada turli masalalar bo'yicha bahs va munozaralar yuritishga va ularning fikrlarini isbotlashga juda qiziqadilar. O'spirinlik davrida bilish jarayonlarining rivoji faol ravishda davom etadi. Lekin, bu rivojlanish o'spirinning o'ziga va uning atrofidagi kuzatuvchilarga kam seziladi. Bu davrga kelib, o'spirinlar to'la ravishda mantiqiy tafakkurga ega bo'ladilar, nazariy fikr yuritib, o'zlarini-o'zlarini tahlil eta oladilar. Ular endi bema'lol axloqiy, siyosiy va boshqa mavzularda bahslash olib, o'z munosabatlarini bildiradilar. O'spirinlik davrida bolalar juda ko'p ilmiy tushunchalarni o'zlashtirib, ulardan turli masala va muammolarni yechishda foydalana oladilar. Bolalarda anglash va o'z-o'zini anglash sezilarli darajada o'sadi. O'spirinning o'z-o'zini anglashi o'quv, mehnat va muloqot motivatsiyalarini o'zgarishida o'z aksini topadi. Bu davrda, bolada yangi faoliyatlar yuzaga kelib, psixik rivojlanishida yangi bosqich boshlanadi.

O'spirinlik yoshi o'qish, mehnat, muloqot singari yetakchi faoliyatlar asosida umumiy va maxsus layoqatlarining rivojlanayotganligi bilan xarakterlanadi. O'spirinlik davrida bilish jarayonlarining rivojlanishi faol kechadi. Lekin, bu rivojlanish o'spirinning o'ziga va uning atrofidagi kuzatuvchilarga kam seziladi. O'spirinlik davriga kelib juda ko'p bolalarda o'z faoliyatlarini oldindan rejalashtirish layoqati yaxshi rivojlangan bo'ladi. Shuningdek, o'z-o'zini boshqarish ham o'spirinlik yoshidagi bolalarda yaqqol ko'zga tashlanadi. [1.78-79b.]

MUHOKAMALAR. L. I. Bojovich yuqori sinflar yosh davrini yoshlik kabi shaxsning motivatsion jabhalarini rivojlantirishga qaratadi: yuqori sinf o'quvchisi e'tiborini hayotda o'z o'rnini va ichki pozitsiyasini egallash, dunyoqarashini shakllantirish va uni anglash jarayoniga ta'siri, o'z o'zini idrok etish va axloqiy ongiga qaratadi deb ta'kidlaydi. [2.6-7b.]

Bu davrda yetakchi ta'lim faoliyati mehnat va o'qishdir, va o'quvchilar fanning amaliy yo'nalishiga alohida e'tibor berishadi. O'quvchilarda fanlarga nisbatan kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog'liq manfaatlardan kelib chiqib tanlov yuzaga keladi.

Ushbu davrdagi o'quvchilar ko'pincha o'zlariga savol berishadi: «Chet tilidan qanday va qayerda foydalanishim mumkin, nega mening kasbimga kerak?» Ko'pgina o'qituvchilar tilning ahamiyati haqida juda mavhum gapira boshlaydilar, garchi aynan shu savol chet tilini o'rganishga motivatsiyani yanada rivojlantirishning boshlang'ich nuqtasi, o'ziga xos trampolin hisoblanadi.

Binobarin, o'qituvchilar bu yoshdagi sinflarda dastlabki darslarda o'quvchilar olgan bilimlarini qayerda va qanday qo'llash mumkinligini tinimsiz tushuntirishi lozim va fanni qiziqarli va chuqur o'rgatish ham muhim, bu orqali o'qituvchi fanning g'oyaviy, kognitiv va amaliy ahamiyatini qayta-qayta ko'rsatishi kerak. Chet tilini amaliy qo'llash turli xil so'rovnomalor, shakllarni to'ldirish kabi topshiriqlar orqali; boshqa davlatdagi tengdoshi bilan yozishmalar, kundalik mavzularda juflik ko'rinishida suhbatlar tuzish orqali ko'rsatilishi mumkin. Chex pedagogi Yan Amos Komenskiy o'zining «Buyuk didaktika» kitobida shunday yozgan edi: «Qaysi faoliyatni boshlasangiz ham, birinchi navbatda o'quvchilarda unga nisbatan jiddiy

mehr uyg'otish, fanning foydasi, go'zalligini isbotlash kerak. [3.P16.18b.]

O'rta umumta'lim maktablarida o'quvchilar tashkilotchilar, tashabbuskorlar va hatto o'zlariga nisbatan sustroq o'qiyotgan o'quvchilarning yordamchilari kabi turli ijtimoiy rollarni o'ynashni boshlaydilar. Bu yoshdagi o'g'il va qizlar otasonasi, maktab, o'zi a'zo bo'lgan tashkilotlar tomonidan ortib borayotgan talablarga duch keladi. Uning psixologik rivojlanish darajasi va undan talab qilinayotgan sifatlar o'rtasida ziddiyat paydo bo'ladi. Bu qarama-qarshiliklar, garchi ko'plari qiyinchiliklarga duch kelsa ham shaxsning axloqiy va ma'naviy rivojlanishi orqali hal qilinadi. Aynan 15-17 yoshda u yoki bu sohada iqtidorni yaqqol namoyon qila oladi. Shularni hisobga olgan holda o'qituvchilar shuni yodda tutishi kerakki, aynan shu yoshda yuqori sinf o'quvchilarining qobiliyatlarini aniqlashga va ularni rivojlantirishga hissa qo'shishlari kerak. Chet tillarni o'rganishga bo'lgan moyilligi ko'ra bilish va e'tiborsiz qoldirmaslik, aksincha, uni qo'llab-quvvatlab qiziqishlarini orttirishiga sharoit yaratishi, ularni chet tillari bo'yicha musobaqa va olimpiadalarga jalb qilish muhimdir.

K. B. Esipovich ta'kidlaydiki, darsning muvaffaqiyati butunlay o'qituvchining o'z intizomiga qiziqish uyg'ota olish qobiliyatiga bog'liq. Talabalarning bilimga bo'lgan qiziqishi qanchalik chuqur bo'lsa, ularning o'z-o'zini tarbiyalashga intilishi shunchalik ko'p qirrali bo'ladi. O'qituvchi, shu bilan birga, o'z faniga qiziqish uyg'otishi, nafaqat o'z tajribasini uzatishi va har qanday ko'nikma va qobiliyatlarni o'zlashtirishga yordam berishi, balki shu bilan birga uning qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlashi kerak. O'qituvchi sust o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ochib berishi, kuchli o'quvchilarning rivojlanishida to'xtab qolishiga yo'l qo'ymasligi, murakkab vazifalarni bajarishda o'quvchilarning iroda va qat'iyatlilikini tarbiyalashi kerak.

Katta maktab yoshidagi o'quvchilarning kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga to'xtalib o'tamiz. Qiziqishlarning rivojlanishi, o'rganishga ongli munosabatning o'sishi kognitiv jarayonlarning o'zboshimchaliklarini, ularni boshqarish qobiliyatini yanada rivojlantirishni rag'batlantiradi. Katta maktab yoshining oxirida o'quvchilar idrok, xotira, tasavvur, fikrlash kabilarni to'liq o'zlashtiradilar, shuningdek diqqatni hayot va faoliyatning muayyan vazifalariga bo'ysundiradilar. Kuzatish yanada ko'proq yo'naltirilgan bo'ladi. Garchi ixtiyoriy xotira ustunlik qilsa-da, ixtiyorsiz yodlash o'rta maktab o'quvchilari amaliyotidan hech qanday tarzda yo'qolmaydi. U faqat katta yoshdagi o'quvchilarning qiziqishlari, xususan, ularning bilim va kasbiy qiziqishlari bilan aniqroq bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi. Takrorlashga asoslangan so'zma-so'z yodlash bu yoshda keng tarqalgan bo'lmaydi.

Bu yoshdagi o'quvchilar diqqatni taqsimlash qobiliyatiga ega bo'ladilar, ya'ni bir vaqtning o'zida o'qituvchining tushuntirishlarini tinglashlari, yozib olishlari va mazmun va shakliga amal qilisha olishadi. Bunday guruhlardagi darsda ma'ruza, amaliy ishlarni mustaqil bajarish, insho yozish kabi darslar alohida ahamiyatga ega.

Shuni unutmaslik lozimki, yuqori sinf o'quvchilari o'quv materialining amaliy ahamiyatiga katta e'tibor berishadi, shuning uchun muloqot ko'nikmalarini rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish ularda hissiy qoniqish uyg'otadi va muvaffaqiyatga erishishga qulay vaziyat yaratadi. Katta maktab yoshidagi o'quvchilarni tanqid qilishda ehtiyotkorlik talab qilinadi. O'qituvchining keskin tanqidiy fikr bildirmasligi, aksincha, maqtov va o'quvchining eng kichik muvaffaqiyatlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishi, unda motivatsiya va chet tilini o'rganishga qiziqishni ta'minlaydi. Chunonchi, grammatik noaniqliklar va xatolarni unutishimiz kerak degani emas, ular haqida kamroq tanqidiy gapirish, maxsus pedagogik taktga rioya qilish kerak. Chet tilini o'rganish motivatsiyasini shakllantirishning muhim mezonini o'qituvchining shaxsiyati va obro'si, uning materialni qiziqarli tarzda taqdim etish qobiliyatidir. Chet tili o'qituvchisi, tili o'rganilayotgan mamlakatning hayoti, madaniyati haqida qiziqarli hikoyalar, ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak, bu ular darsdagi ba'zan zerikarli muhitni jonlantirishga yordam beradi. Bu yoshdagi guruhlarda dars o'tishda birinchi darsda har bir o'quvchining qiziqishlariga e'tibor qaratish lozim. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi hissiy aloqa aynan shu dars asosida qurilganligi sababli, aynan kichik narsalarga o'z vaqtida e'tibor berish keyingi motivatsiyada muhim rol o'ynashi mumkin. Yuqori sinf o'quvchilari o'z qiziqishlariga

nisbatan samimiy va jiddiy bo'lishni qadrlashadi, shuning uchun ularning qiziqishlari haqida o'rganilayotgan chet tilida savollar berilsa o'quvchining javobida jonli munosabatini ko'rishingiz mumkin. O'quvchi ba'zan boy lug'atga ega bo'lmasa ham, o'zi bilgan til birliklaridan foydalangan holda, berilgan savolga javob berish imkoniyatini qidiradi. Va barchasi uning shaxsiyati, shaxsiy manfaatlariga qiziqish bildirilganligi uchun ro'y beradi.

NATIJA. Yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilinganda, yuqori sinf o'quvchilarning o'quv jarayonini tashkil etishga ta'sir qiladigan bir qancha xususiyatlarini ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

- o'quvchilar o'quv faoliyatining barcha jabhalarida mustaqil bo'lishga intiladi;
- o'quvchilar ijodiy tomondan o'zini namoyon etishga, topshiriqlarning nostandart yechimlarini izlay oladi va qat'iyatli;
- ular kelajakdagi ta'lim va faoliyat uchun ma'lum bilim va ko'nikmalar zarurligini anglaydilar, ular uchun o'rganish hayotiy ma'noga ega.

TAVSIYALAR. Ilk o'spirinlik davrining psixologik xususiyatlarini tahlil qilib, chet tilini o'rganish motivatsiyasini oshirish bo'yicha bir qator tavsiyalar berilishi mumkin:

- O'qituvchi tomonidan o'rganilayotgan chet tili zaruriyati sabablari o'quvchi savollariga keng tushuntirilishlar olib borilishi;
- dars davomida mavzuni doimiy ravishda uchun faollikni kamroq faollikdan ko'proq faollikka o'tkazish;
- olimpiada va musobaqalarda ishtirok etish; (o'quvchilarning salohiyatini ochib berishga, fikrlash jarayonini rivojlantiradi, holatga analitik baho bera olish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi)
- keskin tanqidni minimallashtirish; (chunki bu yoshdagi o'quvchining ruhiyatiga og'riqli ta'sir qiladi. Ular uchun guruhning fikri, o'zini o'zi tasdiqlash va tengdoshlar bilan munosabatlar ayniqsa muhimdir)
- kelajakdagi faoliyat uchun chet tilining ahamiyatini aks ettirish bo'yicha tizimli ish olib borish;
- o'quvchiga shaxsiy qiziqishlariga tayanib javob berishni talab qiladigan savollar berib borish;
- musiqadan foydalanishga harakat qilish, mashhur kuylarni tinglash va tarjima qilish, chet tilidagi filmlarni tomosha qilish, so'ngra muhokama qilish.

XULOSA. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, o'quvchilarni chet tilini o'rganishga ishtiyoqini oshirish, rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan asosiy omil, ichki va tashqi vositalar yordamida o'qituvchining fanni o'qitishga shunday yondashuvni topa olish qobiliyatini shakllantirish, o'quvchining ijtimoiy, pedagogik-psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib, jarayonda ikkala tomonning ishtiroki, muvaffaqiyatning asosiy omillaridandir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Давлетшин, М.Г., Ш.Дўстмухамедова, Ш., Мавлонов, М., Тўйчиева С. (2004) Ёш даврлари ва педагогик психология. Тошкент. 68-69б.
2. Кон, И.С. (1980) Психология старшекласника. Москва.
3. Коменский, Я.А. (1939) Великая дидактика. Государственное Учебно-педагогическое издательство.
4. Зимняя, И. А. (2003) Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня.
5. Зимняя, И.А. (1991) Психология обучения иностранным языкам. Москва, "Посвящение".